

„JOKER-RIJEČI” (JR) – POJAVA U SUVREMENOME JEZIKU

Stručni članak. Primljen 1.9.1997.
UDK 801.316.6:808.62:808.4

(jezik, vokabular, riječ)

Sadašnje rasprave o jeziku karakteriziraju dva strujanja: jedno koje pažljivo prati i analizira promjene videći u njima dokaz vitalnosti jezika i, drugo koje sa strahom komentira novo, smatrajući njegovu pojavu izravnom ugroženošću jezičnog sustava. Strah najčešće izaziva ekspanzija novih riječi, novih jezičnih shvaćanja koja odskakuju od dosadašnjih, tradicionalno već prihvaćenih u jeziku. Ovaj članak, bez straha, upozorava na jednu od takvih pojava. Učestalost pojavljivanja nekih riječi, kojih je značenje dovoljno neodređeno da mogu preuzeti ulogu drugih riječi užeg semantičkog opsega, ugrožava uporabu tih riječi pruzimajući njihovu funkciju. Za potrebe ovog članka uvodim termin „joker-riječi”, JR, smatrajući taj termin prikladnim. Semantička neodređenost JR osiromašuje i pojednostavljuje sadržaj zamijenjenih riječi dopuštajući njihovu široku uporabu. Tu značajku možemo iskoristiti u didaktičkom procesu.

U razdoblju smo koje će vjerojatno u povijesti lingvistike ostati zapamćeno kao jedno od najburnijih. Za razliku od početka stoljeća, kada su se lingvistikom uglavnom bavili znanstvenici, danas je jezikoslovstvo donekle postalo vlasništvo i predmet preokupacije gotovo svih korisnika jezika. Dvadeseto stoljeće je nedvojbeno „lingvocentrično” stoljeće. Odlika je sadašnjeg Homo sapiensa jezična svjesnost u kojoj možemo izdvojiti nekoliko razina – od intuitivne do posve formalne. Bez srama i s potpunom odgovornošću rabimo riječi iz dijalekta, svjesno se koristimo slengom, posežemo za riječima iz arhaičnih resursa. Standardnim se jezikom koristimo kritički, s distancom, htijući utjecati na njega. Oslobođeni pritiska da riječima dokazujemo svoju etničku pripadnost, shvatili smo da je jezik materija od koje možemo nešto stvoriti i oblikovati. Ta je materija u našim rukama katkad samo igračka, pokatkad je alat, ponekad opasna sprava.

Sudjelovanjem u procesu stvaranja preuzimamo ulogu kreatora, ulogu koja od nas stvara misaono biće, i razlikuje nas od preostalih stanovnika našeg planeta. Kao čarobnjakov učenik poigravamo se riječima, a rezultati naše igre pokatkad izmiču kontroli. Onima koji su upućeni u pravila, te amaterske igrarije otkrivaju novi svijet, otvaraju putove do kojih vjerojatno nikad ne bismo doprli ograničeni svojim jezikoslovnim znanjem i shvaćanjima, jezičnim i ortoepskim pravilima. ...*Paradoks znanja sastoji se od toga – što je više otkrića, to je više pitanja, što je više podataka, to je više i nepoznanica.*¹

Jezik koji je dokaz naše kulture i nacionalnog identiteta vrijedan je brige. Nesvjesni nekih njegovih prirodnih mehanizama, koji svjedoče o neprestanom razvoju, katkad se zabrinemo za njegov opstanak. Nepoznate pojave u nama izazivaju bojazan da naš jezik ne nestane, da se ne utopi u drugima, da ne postane neprepoznatljiv. Jezična svijest upozorava nas da se prema jeziku moramo odnositi pažljivo. Moramo sačuvati njegovu mogućnost izražavanja bogatstva svijeta bogatstvom riječi.

Jedna od pojava neposredno vezana za to jest strah od sužavanja rječnika. Čini se paradoksalnim da se u doba erupcije tehnologija i razvoja civilizacije, kada se povećava potreba imenovanja novih predmeta i pojava, rječnik sužava. Osiromašenje jezika obično se pojavljuje zbog ograničenja jezične kompetencije govornika. Sociološki razlozi su različiti, od mentalne nesposobnosti govornika do lijenosti i „konformizma”. Lijenost se pojavljuje u trenutku kada bi trebalo uložiti malo truda da na odgovarajući način predstavimo sugovorniku svoju zamisao, koristeći se riječima koje imamo u svome govornome fondu ili se eventualno potruditi i proširiti taj fond. Umjesto toga, računajući na domišljatost

¹ R.Kapuściński, *Lapidarium III.*, Warszawa 1997. ...*„paradoks nauki polega na tym, że im więcej odkryć, tym więcej pytań, im więcej mamy danych, tym więcej napotykam niewiadomych.”* s. 17.

sugovornika, rabimo riječ koja samo načelno zacrtava naše namjere. Neke ćemo riječi upotrijebiti onda kada nemamo dovoljno znanja da pozovemo neke druge, nama nepoznate riječi. Na primjer riječ *lijepo* u dječjem rječniku poprima značenja svega što dijete asocira na pozitivne, ne samo vizualne doživljaje.² Slično se ponaša riječ *ladny* u rječniku studenata polonistike za koje su na početku učenja jezika *ładne* i Chopinove mazurke i cipele u izlogu, *ładna* je jesen i kolegica iz susjedne klupe. Nesigurni u bogatstvo koje tu nudi poljski ili nesvjesni tog bogatstva, umjesto leksema: *wspaniały, zachwycający, świetny, wyjątkowy, wyborowy, wysmienity, niespotykany, niecodzienny, nadzwyczajny, fenomenalny, fantystyczny, zadziwiający, rewelacyjny, przystojny, miły, dobry, piękny* i sl., koji isto često imaju samo opći karakter pozitivne ocjene (npr. *fenomenalny* ili *nadzwyczajny*), za tu će priliku upotrebiti univerzalan, iako sadržajno siromašniji i značenjski neodređeniji, *ładny*.

Pogledajmo kako zamjena niza leksema jednim leksemom funkcionira u govoru izvornih govornika, s jedne strane, i učenika stranog jezika, s druge strane. Ono što bismo općenito mogli smatrati negativnom pojavom u jeziku izvornih govornika, u procesu poučavanja stranog jezika može nam poslužiti za postizanje pozitivnih efekta.

Pozabavit ću se analizom te pojave na primjeru leksema *super*. Nema ambiciju uvođenja novog termina. Međutim iako je analizirana pojava u raznim jezicima današnjeg doba uočena, ne postoji termin koji bi je imenovao. Stoga ću se u ovome članku, zbog praktičnih razloga, koristiti nazivom „joker-riječ” (JR), koji ću za potrebe ovih razmišljanja i definirati.³

Osnova ovog naziva je joker, karta koja nema boju, rang. Njegovu funkciju u igri određuje, prema dogovoru, potreba kartaša. Joker stavljen u igru može biti kralj, dečko, desetka ili pak svaka druga karta prema potrebi. Joker nema vlastitu vrijednost, odnosno njegovu vrijednost određuje kontekst igre. Može biti sve, a zapravo izvan konteksta nije ništa. Upravo te karakteristike čine svojstva mojih *joker-riječi* (JR). JR su takve riječi kojima značenje određuje potreba ili situacija. One se pojavljuju u govornome jeziku i svugdje gdje taj jezik svojom ekspanzivnošću ulazi.⁴ Kao svaka pojava, i ta je prolaznoga karaktera, usko je povezana uz jezičnu modu, rabljena u određenim krugovima (prije svega u općem govornom nevezluženom jeziku). Njezino značenje je toliko općenito da se katkad ne može precizirati. Njezina glavna funkcija je zamjena drugih leksema, pokatkad i rečenica, određena potrebom govornika. Značenjska općenitost ili potpuna neutralizacija primarnog značenja dopušta im zauzimati mjesto u rečenici načinom koji je zacrtan općim odrednicama, ali i samostalan nastup u ulozi npr. uzvika.⁵ Kao joker mogu nastupiti i riječi koje su se odrekle u potpunosti ili djelomično svog primarnog značenja, dok se njihovo sekundarno značenje razraslo i nije dovoljno određeno, što danoj riječi dopušta obavljati više funkcija i ulaziti u značenja drugih leksema (usp. hrvatski *strašan*⁶). Za našu analizu poslužit će nam leksem *super* koji, činilo bi se, ima sve spomenute karakteristike zastupljene u

² Poznato je da se djeca u razgovoru često služe riječima koje zamjenjuju bilo koju riječ određene semantičke kategorije. Npr. sve životinje nazivaju „pas” ili „mačka” - dakle imenom životinje koju najbolje poznaju; svi strojevi na struju zovu se „usisavač” i sl. Ti *idiosemantizmi* najčešće uspješno godinama funkcioniraju u obiteljskom krugu.

³ Čitajući rad Nade Ivančić (Ivančić, 1995, str.38-39) naišla sam na termin *joker* koji je, kako navodi autorica rada, upotrijebio Gerd Fritz u radu *Kohärenz. Grundfragen der linguistischen Kommunikationsanalyse, Tübingen 1982.* u kontekstu koherencije. Iz autoričina navoda (nisam imala pristup Fritzovu radu) možemo naslutiti da se upotreba tog termina i kod Fritza osniva na univerzalnosti *jokera*. Vjerojatno bi bilo zanimljivo to prosljediti.

⁴ Razlog našoj bojazni može biti ulazak kolokvijalnog jezika u medije.

⁵ U ulozi JR uspješno nastupaju i druge vrste riječi, npr. imenice, usp. polj. *sprawa, rzecz (stvar)*, zamjenica *to* i sl.

⁶ Mogli bismo prosljediti semantički pomak u odnosu prema primarnom značenju te riječi. Iz semantičkog opsega riječi *strašan* u ulozi JR ostalo je samo svojstvo divljenja koje je u primarnom značenju bilo motivirano strahom.

najintenzivnijoj mjeri. Ta riječ, osim stranog podrijetla, ima niz svojstava koja djelomično proizlaze iz tog podrijetla. Potječe iz latinskog *super*, što znači 'gore, odozgo, nad, iznad, povrh, više', u složenicama označuje „najviši“, „vrhovni“, „gornji“, „koji je iznad nečega”.⁷ Od te opće značenjske karakteristike ostalo je samo značenje superiornosti 'posjedovanja svojstva koje svojim intenzitetom ili opsegom nadilazi sve ostale'. Karakteristika koja dopušta njegovu univerzalnost jest, prije svega, indeklinabilnost, što bitno proširuje mogućnost upotrebe bez nužne prilagodbe sintaktičkom kontekstu. Usp. polj.

Zawody były super (interesujące, było ciekawe towarzystwo, była piękna pogoda, zarobiliśmy dużo pieniędzy – Natjecanje je bilo super ('interesantno, bilo je zanimljivo društvo, bilo je lijepo vrijeme, zaradili smo mnogo novca') chociaż nie przydzielili pierwszej nagrody ('mada nisu dodijelili prvu nagradu').

Kaska to super dziewczyna (wysoka, zgrabna, miła, doskonały kumpel, koleżeńska, wysportowana – 'visoka, zgodna, simpatična, izvanredan „kompic“, kolegijalna, športski tip').

Ty, Robert dostał motor; ale super! (szybki, znanej marki, piękny, nowoczesny, stary – Znaš, Robert je dobio motor; super je! ('brz, poznate marke, prekrasan, moderan, star').

Przyjdź, będzie super – (wesóło, przyjemnie, będzie dużo dziewczyn, będzie dużo picia, jedzenia – Dođi, bit će super! ('veselo, ugodno, bit će mnogo cura, mnogo pića, jela').

I wszyscy super (ładnie, nowoczesnie – lijepo, privlačno, moderno) tańczyli. I svi su super plesali!

Był super (ładnie zbudowany, silny// gruby, dużo mięsa – lijepo građen, snažan// ili debeo, mesnat), chyba ze sto pięćdziesiąt kilo⁸. Bio je super; najmanje sto pedeset kila!

Riječ *super* je internacionalizam pa na isti način funkcionira i u hrvatskom jeziku. *Na moru je bilo super. Tvoja cura je super. Što je s tvojima supertenisicama? On si može priuštiti super apartman. Glazba je bila super, samo malo preglasna.*

U navedenim rečenicama popunjava mjesto rezervirano za neki drugi leksem i odražava samo jedan od značenjskih aspekta tog leksema – značenje najviše ocjene. Već samim time on je siromašniji. Ostala značenjska svojstva zamjenjivanog leksema nisu izražena i nisu nam poznata. Možemo ih samo naslućivati i pokatkad rekonstruirati iz široko shvaćenog konteksta.⁹

Super, s obzirom na podudaranje jedine preostale karakteristike leksema *super* s jednom od načelnih značenjskih karakteristika pridjeva (ocjena), prije svega preuzima upravo ulogu pridjeva. Određivanje semantičkog polja bilo kojeg leksema koji sadrži ocjenu ostavlja uvijek neku dozu proizvoljnosti, ne govoreći i o tome je li samo određivanje značenja otežano nepreciznošću pojma i teškoćama vezanim za subjektivnost određivanja njegovih okvira. *Super* popunjava sva mjesta u rečenici koja može zauzeti pridjev sa značenjem + *osobina najvećeg pozitivnog ranga, značenje superlativa*. Dakle, moglo bi se činiti da *super* može stajati u poziciji pridjeva ili priloga koji se gradira. Primjeri pokazuju da u trenutku kada ulazi u poziciju u kojoj bismo očekivali gradaciju, naša joker riječ mijenja boju i može postati ne samo pridjev ili prilog nego, npr., čestica ili prefiks – najuočljivije u kontekstu drugih posuđenica – usp. *supermen, superstar* i dalje *superbaka, supertenisice* – a kada hoćemo naglasiti njegov domaći karakter, možemo uz nju dodati i poneki sufiks

⁷ Rječnik stranih riječi, Klaić, str. 1279.

⁸ Navedeni primjeri potječu iz govornog jezika, zabilježeni su u razgovoru sa studentima i kolegama. Njihovu pismenu potvrdu možemo naći samo u člancima s citiranim govornim materijalom.

⁹ Interesantan materijal za razmišljanje pruža usporedba JR s pojavom riječi *pro-forma*. Usp. S. Greenbaum (1995) - poglavlje 12. posvećeno *pro-formi* i *elipsi*, str. 247-255.

usp. hrv. *superica*. „Značenje” *super* svodi se samo na ocjenu. Dokučiti ulogu JR u rečenici možemo samo eksplikacijom odnosno ponovnim prizivanjem pridjeva ili druge riječi koje naša JR zamjenjuje. Do tog saznanja možemo doći samo u situaciji kad je upotreba JR svjesna, odnosno kad smo JR izabrali jer smo smatrali da je za tu priliku najpogodnija – tada znamo koju riječ njome mijenjamo, a do zamjene nije došlo slučajno ili zato što ne znamo niti jedne druge riječi koja bi u danom trenutku mogla biti upotrijebljena, nego smo svjesno, zbog, npr., želje uspostavljanja boljeg kontakta sa sugovornikom upotrijebili tu riječ. Taj je „pridjev” neodređen glede njegove pridjevske karakteristike, što mu daje kameleonsku prilagodljivost, a samim time je i višefunkcionalan.

Činilo bi se da je JR teško okarakterizirati s obzirom na njihovu funkciju na fonetsko-fonološkom planu. Je li stvarno tako? Mogli bismo se upitati koja su fonetsko-fonološka svojstva riječi pridonijela da je upravo ta a ne neka druga¹⁰ riječ postala JR. *Super* je prije svega dvosložna riječ (dakle nije predugačka), relativno jasnog i laganog izgovora, a suglasnici koji ulaze u njezin sastav imaju mogućnost produženog izgovora, što ide u prilog njezinoj izražajnosti i mogućnosti dodatnog intoniranja. Pri tome oba suglasnika mogu iskoristiti svoja onomatopejska svojstva (*superrrr!* – *zubi, koji grizu, oštri su... ili ssssuper žena...*). Svi suglasnici su poznati većini fonoloških sustava europskih jezika, što JR daje mogućnost funkcioniranja u međunarodnom komuniciranju. Te karakteristike mogu biti jedan od razloga popularnosti i prihvaćanja leksema *super* kao JR, a uz ograničenje drugih mogućnosti nijansiranja značenja postaju bitan činitelj njihove atraktivnosti. *Mačka je bila suuper, ili sssuper, ili superrr!* (usp. sličnu funkciju leksema *takav* u rečenici *Mačka je imala taaakve noge; to je bila taaakva riba* i sl., gdje ipak, zbog fonetskih karakteristika suglasnika, za nijansiranje raspoložemo samo samoglasnicima).

Morfološka razina JR je atraktivna ponajviše zbog odsutnosti bilo kojih naznaka, bilo koje gramatičke kategorije. Kako je riječ posuđenica, to je i razumljivo. U njoj samoj nemamo nikakvih naznaka koje bi nam sugerirale s kojom je kategorijom ona paralelna. Završava suglasnikom, što opet ne daje nikakvu informaciju o rodu (u poljskome tako mogu završavati imenice muškog i ženskog roda, s druge pak strane nedostatak nastavka karakterističan za rod u pridjevima skreće našu pozornost na njegovu univerzalnost). Stoga, osim već na prvi pogled prihvatljivih funkcija pridjeva ili priloga, može se zadovoljiti i funkcijom prefiksa, konkurirajući uspješno sa superlativnim prefiksom naj- (koji opet oponaša JR), npr., hrv. *superbaka* (usp. *najbaka, najstudent*, gdje inače nije mjesto tom prefiksu zbog nemogućnosti gradacije).

Kategorijalna neodređenost JR dopušta im uspješno ući u relativno široke kontekste, s druge pak strane ta neodređenost može postati razlog komunikacijskom nesporazumu. U rečenici: *Ania jest super* ili *Anja je super!* situacija je nositelj značenja. Rečenicu možemo pročitati kao: *Ania//Anja je lijepa, visoka, snalažljiva, duhovita, pametna, marljiva, dobra, tiha, vesela, pouzdana* itd. Međutim, tome leksemu možemo pripisati i suprotno značenje. Situacija je presudan čimbenik koji jedno od tih svojstava ističe kao poželjno, ocjenjujući ga pozitivnim – na primjer, *niska, bespomoćna, lijena, zločesta, bučna, tužna, neodgovorna*. Katkad ne smijemo upotrijebiti pravi antonim jer on nosi, kao negacija pozitivnog svojstva, negativno značenje, dakle neposjedovanje neke karakteristike, što se samo po sebi smatra nedostatkom, dakle negativnom karakteristikom. U određenoj je situaciji dakle prihvatljivo, npr. *debela (imala je sto kila – baš je prava! Super je!)*, mršava (*super, mogla se provući kroz mišju rupu*), ružna (*super – upravo sam takvu tražio*) ali sumnjiva je upotreba

¹⁰ Treba priznati da sve navedene karakteristike nisu presudnog karaktera, a kako je riječ o govornom jeziku kao u većini slučajeva odlučuje uzus. Npr., u poljskome jeziku na istom principu funkcionira leksem "ekstra" ili u runijim godinama "bomba".

neodgojena, nemarna. U takvim su slučajevima još jače izraženi kontekst ili situacija. U većini situacija uspješno bismo mogli JR zamijeniti gestom, neverbalnim izražajem.

Jednako se dobro naša riječ *super* snalazi u poziciji priloga. U vezi s gore spomenutom specifičnosti (gradacijom) on se pojavljuje u poziciji priloga načina kao jedinog koji podliježe gradaciji. Usp.

U toj je haljini izgledala super! (lijepo, zanimljivo, sjajno, bajno...). Poljski i hrvatski kontekst su isti. Svaka kontekstualna dopuna smanjuje i ograničava univerzalnost JR, povećavajući njezinu semantičku određenost. Na primjer, u rečenici *Super! Super cura! Ana je super cura!* ili *Ušla je super cura* – značenje leksema *super* postupno je sve preciznije.

Kako bismo došli do riječi koju zamjenjuje JR, moramo eksplicirati neizraženi plan – dakle, ono što zamjenjuje JR. I tu dolazimo do ranije naznačene konstatacije da se JR u svom polazištu razilaze. U prvom slučaju to su riječi koje svjesno, gotovo u svrhu stilizacije, ubacujemo u kontekst. Svjesno ubacujemo u našu rečenicu *super*, htijući smanjiti distancu između nas i našeg sugovornika, prilagođavajući se njegovu registru.¹¹ Druga je situacija ta da nismo, zbog svoje ograničene jezične kompetencije, u stanju izraziti odgovarajućim riječima svoje mišljenje i zamjenjujemo svoju ocjenu jednom riječju, što bismo mogli napraviti i pomoću geste. Treći je razlog lijenost i nemar koje su neposredan razlog upotrebe JR.

Super može biti koristan i u sintaktičkome planu. Može zamijeniti cijelu rečenicu. Eksplikacija zamijenjene rečenice je otežana, jer rekonstrukcija rečeničnog konteksta daje više mogućnosti. *Super* se može razviti u pridjev, prilog ili fakultativno u rečenicu. U izgovorenem tekstu nemamo nikakvih naznaka u kojem bi smjeru trebala ići eksplikacija te JR. Rečenicu: *Bilo je super* možemo eksplicirati kao – *Bilo je lijepo, simpatično, toplo, vedro*, ali i kao – (*Bilo je super jer*) *smo zaradili mnogo novca; (Zabavljali smo se super jer) je bilo zanimljivo društvo, razgovarali smo o svim mogućim temama*.

Ono što nas čini ljudima jest kreativnost tijesno vezana uz izbor kojeg nema bez svijesti. Pojava JR i njihova upotreba u svakidašnjoj komunikaciji jedna su od negativnih jezičnih pojava koja, nekontrolirana, vodi sužavanju i osiromašenju jezika. Međutim, ona je istodobno dokaz živosti i otvorenosti jezika što, ako osvijestimo učenike o njezinoj ulozi, možemo iskoristiti u didaktičkom procesu.

LITERATURA

- Grabias, S. (1994). *Język zachowań społecznych*. Lublin.
- Greenbaum, S. i Quirk, R. (1995). *A Student's Grammar of the English Language*. Harlow.
- Ivanetić, N. (1995). *Govorni činovi*. Zagreb.
- Lodge, D. (1988). *Načini modernog pisanja: metafora, metonimija i tipologija moderne književnosti*. Zagreb.
- Klajić, B. (1989). *Rječnik stranih riječi*. Zagreb.
- Sklijarov, M. (1993). *Teorija i praksa u nastavi stranih jezika*. Školske novine, Zagreb.
- Tabakowska, E. (1995). *Gramatyka i obrazowanie: wprowadzenie do językoznawstwa kognitywnego*. Kraków.
- Užarević, J. (1995). „Tropi i jezik: zapažanja o metafori, metonimiji i sinegdohi”. *Tropi i figure*, str.105-112. Zagreb.

¹¹ Citij je prilagodavanja registra registru našeg sugovornika smanjenje distanc, usp. S. Grabias (1990).

JOKER-WORDS (JW) – A MODERN LANGUAGE PHENOMENON

(language, vocabulary, word)

Summary

Current discussions about language are characterised by two opposing views. One carefully follows and analyses changes, seeing them as a proof of the language vitality; the other comments on innovations with fear, considering changes to be a direct threat to the language system. The fear is most often caused by the expansion of new words, new concepts about language which challenge the traditional ones. This paper, without fear, draws attention to one of these problems. The frequency of occurrence of some words whose meanings are vague enough to allow them to substitute semantically more specific words is threatening the use of the latter and taking over their function. For the purpose of this paper I introduce the term *joker-words (JW)*, considering it appropriate. The semantic vagueness of a JW impoverishes and simplifies the content of the replaced words and allows wider use of the JW. These characteristics can be used well in the teaching process.